

VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS SANTYKIAI KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE: TARP ATSKYRIMO IR ATSKIRUMO

Donatas Murauskas, LL.M

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros lektorius
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 6175
El. paštas: <donatas.murauskas@tf.vu.lt>

Straipsnyje¹ aptariama teisės doktrinoje nagrinėjama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija valstybės ir bažnyčios santykių klausimais. Išskirtinis dėmesys teikiamas valstybės ir bažnyčios atskirumui, kaip tariamai ypatingam Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos bruožui. Konstitucinė jurisprudencija analizuojama, atsižvelgiant į politinėje filosofijoje identifikuojamą valstybės neutralumo principų sampratą. Identifikuojamos rizikos, susijusios su valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimo konstitucinės idėjos plėtojimu valstybės neutralumo principo kontekste.

The article analyses current scholarship on the relations between the church and the state in the jurisprudence of Lithuanian Constitutional Court. Particular attention is drawn to the principle of the separateness of the state and the church (bažnyčios ir valstybės atskirumas) which is perceived as a peculiar feature of Lithuanian constitutional jurisprudence. The constitutional jurisprudence is analysed considering the concept of state-neutrality developed by representatives of political philosophy. The risks related to development of the constitutional idea of the cooperation of state and church in the light of state neutrality principle are identified.

Įvadas

Valstybės ir bažnyčios² santykiai niekada nebuvo paprasti. Ir nors po daugelio metų trukusio *sutapties* būvio ilgainiui Vakarų teisės tradicijos valstybėse poreikis laisvai pasirinkti tikėjamą nulėmė valstybės ir bažnyčios atskirimo principo susiformavimą³, tai savaime neišsprendė šių subjektų tarpusavio santykių problemų. Kita vertus, žingsnis po žingsnio pradėjo kristalizuotis ir tam tikri valstybės ir bažnyčios santykių modeliai, aiškėti jų pranašumai, trūkumai, kylančios rizikos.

Įprasta, kad fundamentalūs valstybės ir bažnyčios santykių ypatumai dėl jų ypatingos svarbos visuomenei yra pirmiausiai apibrėžiami konstituciniu lygmeniu. Ne išimtis ir Lietuva, kurios Konstitucijoje yra ne viena nuostata, identifikuojanti vieną ar kitą bažnyčios santykio su Lietuvos valstybe

¹ Autorius dėkoja tyrimo atlikimo ir straipsnio rašymo metu vertingų pastabų ir įžvalgų pateikusiai bei tyrimo klausimais diskutavusiai Teisingumo ministerijos Teisinių institucijų departamento Teisinės veiklos koordinavimo skyriaus vyriausiajam specialistui Donatui Glodeniiui, taip pat Krokuvos Jogailos universiteto (Lenkija) tyrėjų grupei, vadovaujamai Dr. Wojciecho Ciszewskio, dalyvavusiai Vilniaus universiteto Teisės fakultete rengtoje tarptautinėje diskusijoje „Neutralumo principas“ 2017 m. balandžio 7 d., bei šios diskusijos dalyviams.

² Šiame darbe terminas „bažnyčia“ vartojamas plačiąja prasme, apima visų formų bažnyčias ir religines organizacijas.

³ Žr., pavyzdžiui, MESONIS, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis* „Konstitucinė jurisprudencija“, 2008, nr. 2(10), p. 113.

aspektą. Lietuvos konstitucinė jurisprudencija valstybės ir bažnyčios santykių klausimais nėra gausi. Šiuo metu galima išskirti šiuos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) aktus: 2000 m. birželio 13 d. nutarimą dėl kai kurių Švietimo įstatymo nuostatų⁴, 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimą dėl 2000 m. birželio 13 d. nutarimo išaiškinimo⁵, 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimą dėl Mokslo ir studijų įstatymo⁶ bei naują 2017 m. liepos 4 d. nutarimą dėl Jehovos liudytojų bendruomenės dvasininko atleidimo nuo karinės tarnybos⁷. Kylančios diskusijos dėl bažnyčios įtakos teisėkūros procesui, valstybinių mokyklų mokymo turiniui ar kitokios formos bažnyčių (ar konkrečios bažnyčios) padėties įtvirtinimo viešajame valstybės diskurse⁸, religinį aspektą apimančios naujos bylos prieš Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teisme⁹ lemia poreikį toliau nagrinėti fundamentalią reikšmę valstybės ir bažnyčios santykiams turinčias konstitucinės jurisprudencijos nuostatas. Juk vienas iš svarbių konstitucinės justicijos funkcijų aspektų, pasak E. Jarašiūno, yra „visuomenės teisinio gyvenimo formavimas atsižvelgiant į konstituciją“¹⁰.

Vienas iš esminių konstitucinių principų – pasaulietinės valstybės. Kitas susijęs Konstitucinio Teismo identifiukuotas principas – valstybės ir bažnyčios atskirumas. Šių principų turinys ir šiandien kelia tam tikrų klausimų. Negausi konstitucinė jurisprudencija lemia ne iki galo išplėtotą šių principų turinį. Tačiau net ir iš negausios Konstitucinio Teismo praktikos aišku – bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvoje ypatingi. Vienas iš esminių šio ypatingumo aspektų yra ir šio straipsnio atskaitos taškais esančios didelę reikšmę valstybės ir bažnyčios santykiams suprasti Lietuvoje turinčios T. Blinstrubio disertacijos „Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai“ ketvirtasis ginamasis teiginys – „Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis, pagrįstas nelaicistine valstybės pasaulietiško interpretacija“¹¹ bei ankstesniame M. Lancausko straipsnyje šiuo atžvilgiu keliamos abejonės¹².

Šio straipsnio *tikslas* yra įvertinti konstitucinio valstybės pasaulietiško principo santykį su konstituciniu valstybės ir bažnyčios atskirumo principu. Siekiant šio tikslo, pirma, atskleidžiamos

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių Švietimo įstatymo nuostatų“.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas „Dėl Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo nuostatų, susijusių su tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų statusu, išaiškinimo“.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Mokslo ir studijų įstatymo“.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl dvasininkų atleidimo nuo karo prievolės“.

⁸ Pavyzdžiui, Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46(1) straipsniu įstatymo projekto lyginamasis variantas [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/8528fca0457a11e4ba35bf67d0e3215e>>.

⁹ Žr., pavyzdžiui, *Mockutė prieš Lietuvą* (žr.: Europos Žmogaus Teisių Teismo Vyriausybei perduotą bylą *Mockutė prieš Lietuvą* (Nr. 66490/09) [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. gegužės 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156188>>) dėl, be kita ko, draudimo praktikuoti religiją Vilniaus psichiatrijos ligoninėje ar *Sekmadienis, Ltd. prieš Lietuvą* (žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo Vyriausybei perduotą bylą *Sekmadienis Ltd. prieš Lietuvą* (Nr. 69317/14) [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. gegužės 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167139>>) dėl dizainerio R. Kalinkino naujos drabužių kolekcijos pristatymo reklamos viešosiose Vilniaus erdvėse. Taip pat žr. G. Lastauskienės įžvalgas dėl religinio pobūdžio bylų Lietuvos teismuose (LASTAUSKIENĖ, G. Sunki byla Lietuvos teismų požiūriu: religinio pobūdžio bylų pavyzdžiai. *Teisė*, 2017, t. 104).

¹⁰ JARAŠIŪNAS, E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas. Iš *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė*. Konferencijos, vykusios 1997 m. spalio 24–25 d. Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 143.

¹¹ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai*: daktaro disertacija. Socioliniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 20.

¹² LANCAUSKAS, M. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas: lyginamieji aspektai ir teisinė padėtis Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2009, nr. 1 (63), p. 114.

pagrindinės Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – ir Konstitucinis Teismas) jurisprudencijos nuostatos dėl valstybės pasaulietiško bei valstybės ir bažnyčios atskirumo principų sampratos. Antra, glaustai pristatomas valstybės neutralumo kriterijus. Trečia, pateikiamas kritinis požiūris į tam tikrų pasaulietiško bei valstybės ir bažnyčios atskirumą apibrėžiančių kategorijų formulavimą Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Ypatingas dėmesys teikiamas šiuo metu teisėtyros darbuose pabrėžiamam specifiniam valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, bet ne *atskyrimo* principui ir jo reikšmei.

Valstybės ir bažnyčios santykiai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje tirti ne vieno tyrėjo. Būtinai išskirti M. Lankausko¹³, G. Mesonio¹⁴, E. Kūrio¹⁵ ir kitų tyrėjų¹⁶ darbus ir juose padarytas išvagas. Bene išsamiausiai šią problematiką tyrė T. Blinstrubis, ne tik parašęs ne vieną straipsnį šia tema, bet ir 2012 m. apgynęs daktaro disertaciją¹⁷.

Straipsnio tikslas atspindi ir tyrimo *objektą* – tai konstitucinių pasaulietiško bei valstybės ir bažnyčios atskirumo principų santykis. Šis tyrimas yra doktrininis, taip pat normatyvinio pobūdžio – juo nėra siekiama identifikuoti tam tikrų kategorijų būklės, bet keliami vertybinį krūvį turintys klausimai dėl tam tikrų nuostatų turinio ir to nulemiamų padarinių. Šio tyrimo aktualumas yra ne tiek nuolatinė būtinybė valstybei aktualizuoti, reglamentuoti valstybės santykius su bažnyčia ar apskritai religija¹⁸, kiek tam tikras jurisprudencinis neaiškumas, susijęs su konstituciniais bažnyčios ir valstybės santykiais, galintis lemti probleminius bažnyčios ir tikėjimo reglamentavimo bei teisės taikymo atvejus ordinarinėje teisėje. Tokį problematikos apibrėžtumą lemia valstybės pasaulietiško principo determinacinis pobūdis ir ypatinga šio principo vieta Konstitucijos principų sistemoje. Metodologine prasme šiame tyrime siekiama *sistemiškai* pažvelgti į esamą konstitucinę jurisprudenciją ir jos vertinimą teisės doktrinoje pasaulietiško principo atžvilgiu. Be to, darbe *išgryninamos* tam tikrų reikšmingų kategorijų sampratos, o konstitucinę jurisprudenciją aiškinančios teisės doktrinos nuostatos *palyginamos* su politinės filosofijos rėmuose formuojamais postulatais.

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija valstybės pasaulietiško bei valstybės ir bažnyčios atskirumo principų klausimu

Reikėtų pradėti nuo to, kad valstybės ir bažnyčios santykio aspektai Lietuvos Konstitucijos tekste atspindi skirtinguose straipsniuose. Esminės Konstitucijos nuostatos šiuo požiūriu neabejotinai apima Konstitucijos 38 straipsnio nuostatą „[v]alstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, Konstitucijos 40 straipsnyje įtvirtintas nuostatas, kad „[v]alstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės“ bei „[j]ose tėvų pageidavimu mokoma tikybos“. Ypatingą svarbą turi Konstitucijos 43 straipsnis, kuriame nurodyta, kad „[b]ažnyčios bei religinės organizacijos laisvai skelbia savo mokslą <...>, laisvai tvarkosi pagal savo kanonus ir statutus“, be to, „[b]ažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu ar įstatymu“ ir galiausiai „Lietuvoje nėra valstybi-

¹³ LANKAUSKAS, M. Valstybės <...>.

¹⁴ MESONIS, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008, nr. 2(10).

¹⁵ KŪRIS, E. Konstitucinių principų samprata. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*: Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 264–266.

¹⁶ RUŠKYTĖ, R. Ar religija išgyvena renesansą? Konstituciniai sąžinės laisvės ir religijos laisvės pagrindai bei religijos laisvės įgyvendinimas Lietuvoje. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2010, nr. 4(20); VAIČAITIS, V. Teisė ir religija. *Justitia*, 2008, nr. 3(69); MATIJOŠIUS, A. Religijos laisvės teisiniai aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008 nr. 3(11); LUBAUSKAS, V. Saviraiškos laisvės ir religijos laisvės sankirtos teisiniai aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008, nr. 4(12) ir kt.

¹⁷ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės <...>*.

¹⁸ Žr.: BLINSTRUBIS, T. *Valstybės <...>*, p. 8–10.

nės religijos“. Nepamirština ir tai, kad pagal Konstitucijos 26 straipsnį „[m]inties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“. Be to, „kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo“ ir, galiausiai, „[n]iekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą“. Šios ir kitos Konstitucijos nuostatos sudaro valstybės ir bažnyčios santykių konstitucinį pamatą, kuris leidžia sistemiškai vertinti konkretaus valstybės ir bažnyčios santykio konstitucingumą.

Daugelio demokratiškos pasaulio valstybių konstitucinių sistemų integrali dalis yra valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas¹⁹. Kaip pažymi G. Mesonis, Lietuvoje šis principas įvardytas kaip valstybės ir bažnyčios *atskirumas*, kurio pavartojimas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suponuoja siekį parodyti sąvokų *atskirumas* ir *atskyrimas* netapatumą²⁰. Ši sąvoka kildintina iš Konstitucijos 43 straipsnio 7 dalyje įtvirtintos nuostatos, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos²¹.

Šiuo požiūriu paties Konstitucinio Teismo nuostatos valstybės ir bažnyčios atskyrimo aspektu yra įtvirtintos dar 2000 m. birželio 30 d. nutarime²², nurodant, kad „[s]istemiškai aiškinant Konstitucijos 43 straipsnio 7 dalyje įtvirtintą normą, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos, šio straipsnio 4 dalies normą, kad bažnyčios bei religinės organizacijos laisvai tvarkosi pagal savo kanonus ir statutus, 40 straipsnio 1 dalyje suformuluotą normą, kad valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės, taip pat kitas Konstitucijos nuostatas darytina išvada, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas. Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiško pamatas. Šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą“.

Iš nurodytų Konstitucinio Teismo nuostatų matyti, kad Lietuvoje įtvirtintas konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiško pamatas, kuris lemia ir valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą²³. Šiuo požiūriu įdomu tai, kad, nepaisant to, kad Konstitucinis Teismas valstybės pasaulietiško pamatu įvardijo būtent valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą, kaip determinacinį konstitucinį principą E. Kūris įvardija būtent pasaulietinės valstybės principą²⁴. Pažymima, kad konstitucinis pasaulietinės valstybės principas yra determinacinis principas, įtvirtintas keliuose Konstitucijos nuostatose, tačiau esantis išvestinis, t. y. eksplicitiškai neįtvirtintas Konstitucijos tekste²⁵. Kaip pažymi E. Kūris, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo vystomą pasaulietinės valstybės doktriną, valstybė turi būti neutrali įsitikinimų atžvilgiu, ji neturi teisės nustatyti kokios nors privalomos pažiūrų sistemos – taigi ir privalomos religinių pažiūrų sistemos²⁶.

Ieškant sąsajų tarp valstybės ir bažnyčios atskyrimo, kaip ypatingos valstybės ir bažnyčios santykius apibrėžiančio valstybės ir bažnyčios atskyrimo santykių formos, bei pasaulietinės valstybės

¹⁹ MESONIS, G. Kai kurie <...>. p. 110.

²⁰ MESONIS, G. Kai kurie <...>. p. 115.

²¹ VAITEKIENĖ, E. Nevalstybinės organizacijos konstitucinėje teisėje. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 610.

²² Pakartojama ir Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarime.

²³ Žr. KŪRIS, E. Konstitucinių <...>, p. 265.

²⁴ Žr. KŪRIS, E. Konstitucinių <...>, p. 264.

²⁵ KŪRIS, E. Konstitucinių <...>, p. 264.

²⁶ Žr. KŪRIS, E. Konstitucinių <...>, p. 265.

arba valstybės pasaulietiškumo principų santykio, reikia pažymėti, kad konstitucinė jurisprudencija nei 2000 m. birželio 30 d., nei vėlesniuose baigiamuosiuose aktuose (2007 m. gruodžio 6 d. sprendime, 2011 m. gruodžio 22 d. ar 2017 m. liepos 4 d. nutarimuose) nepateikia gerokai išsamesnės valstybės ir bažnyčios atskirumo principo turinio analizės, iš esmės remiamasi 2000 m. birželio 30 d. nutarime pateiktu išaiškinimu ir referuojama į valstybės ir bažnyčios atskirumo principo nulemiamą *valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą*. Šiuo požiūriu, siekiant atsakyti, ar valstybės ir bažnyčios atskirumas gali būti pagrįstas kaip tam tikra specifinė valstybės ir bažnyčios atskyrimo santykių forma, būtina pažvelgti į pasaulietinės valstybės principo konceptualią reikšmę, jos ieškant remiantis paties Konstitucinio Teismo identifikuojamais kriterijais. Iš konstitucinės jurisprudencijos matyti, kad valstybės atžvilgiu konstatuojamas pasaulėžiūrinis ir religinis neutralumas, kuris politinės filosofijos požiūriu identifikuojamas kaip valstybės neutralumo principas ir turi tam tikrą, nors ir plačiai diskutuojamą, konceptualų turinį.

2. Valstybės neutralumas

Daugelio teisinėje praktikoje ir teisėtyroje naudojamų kategorijų konceptualiųjų prasmių galima ieškoti tokiose giminingose srityse, kaip antai politinė filosofija, kuri pagrindė ne vieną fundamentalų principą ir jo esminius elementus, vėliau praktiškai pritaikytus normatyvinėje aplinkoje. Tai pasakytina ir apie valstybės neutralumą, turintį stiprų konceptualų pamatą liberalizmo politinės minties kontekste.

Tai, kad pagarbos žmonėms idėja reikalauja valstybei būti neutralia, yra svarbus šiuolaikinės liberalizmo teorijos elementas²⁷. Istorškai neutralumas, kurį išreiškia, be kita ko, valstybės politikoje identifikuojamų siektino gėrio koncepcijų turinys, yra bendras liberalios minties vardiklis²⁸. Šiuolaikinis valstybės neutralumo principas pradėtas konceptualizuoti J. Rawlso, jo identifikuojamo politinio liberalizmo kontekste, dėl kurio visapusiškumo, siekio būti liberalizmo teorijos forma ambicijų, tiesa, nekelia ir pats J. Rawlsas²⁹. Valstybės neutralumas, pabrėžiantis tam tikras ribas valstybės veiksmams vertybinio pasirinkimo kontekste, yra priešingybė politiniam perfekcionizmui, kuris, be kita ko, pagrindžia tam tikro vertybinio standarto prioretizavimą valstybės politikoje³⁰.

Šiuolaikinėje politinėje filosofijoje išskiriami trys galimi neutralumo principo analizės aspektai: tikslų neutralumas (angl. *neutrality of aim*), padarinių neutralumas (angl. *neutrality of effect*) ir veiksmo pagrindimo neutralumas (angl. *neutrality of justification*)³¹. Tikslų neutralumo esmė yra tai, kad valstybės pareigūnų veiksmai turi būti nulemti neutralių siekių³². Padarinių neutralumo kriterijus

²⁷ MASON, A. D. *Autonomy, Liberalism and State Neutrality*. *The Philosophical Quarterly*, 1990, Vol. 40, No. 160, p. 433.

²⁸ Žr., pavyzdžiui, RAWLS, J. *The Priority of Right and Ideas of the Good*. *Philosophy and Public Affairs*, 1988, Vol. 17, No. 4, p. 260.

²⁹ Žr. GAUS, G., COURTLAND, S. D., SCHMIDTZ, D. *Liberalism*. Iš *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. sausio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/liberalism/>>

³⁰ Žr., WALL, S. *Perfectionism in Moral and Political Philosophy*. Iš *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. sausio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/perfectionism-moral/>>

³¹ Žr. ARNESON, R. *Neutrality and Political Liberalism*. Iš *Political Neutrality* (sudarytojai R. Merrill, D. Weinstock). London: Palgrave Macmillan, 2014. Plačiau žr. LARMORE, C. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 121–151; KYMLICKA, W. *Liberal Individualism and Liberal Neutrality*. *Ethics*, 1989, Vol. 99; DE MARNEFFE, P. *Liberalism, Liberty and Neutrality*. *Philosophy and Public Affairs*, 1990, Vol. 19 (3); PATTEN, A. *Liberal Neutrality: A Reinterpretation and Defense*. *Journal of Political Philosophy*, 2012, Vol. 20, No. 3.

³² Žr. valstybės neutralumo koncepcijas apibendrinantį W. Ciszewskį: CISZEWSKI, W. *Towards a "Soft" Concept of the State Neutrality Principle*. Iš *Law, Politics and the Constitution* (sudarytojai A. Geisler, M. Hein ir S. Hummel). 2014, Peter Lang Publishing, p. 174.

nebus tenkinamas tada, kai valstybės pareigūnų veiksmai sąmoningai ar ne nulems tam tikros pasaulėžiūros prioretizavimą prieš kitas³³. Veiksmo pagrindimo neutralumo kriterijus yra tenkinamas, jei tam tikri valstybės pareigūnų veiksmai yra pagrindžiami neutraliais argumentais³⁴. Neutralumo kriterijų įvairovė lemia ir sudėtingus ginčus dėl tiksliausiai neutralumo principo esmę atspindinčio kriterijaus išskyrimo. A. Pattenas pažymi, kad tikslų ir veiksmo pagrindimo neutralumo koncepcijos daugeliu atvejų gali komplikuoti tam tikro sprendimo vertinimą, kai, nepaisant aiškių neutralių tikslų (pavyzdžiui, valstybė remia tam tikrą religinę organizaciją, kaip skatinančią solidarumą susiskaldžiusioje visuomenėje), pats veiksmas turės gan aiškų ne neutralų pobūdį, o padarinių neutralumas gali lemti kiekvieno veiksmo vertinimą kaip į neutralumo rėmus nepatenkančiojo, nes jis bet kuriuo atveju nulems vertybiškai orientuotus padarinius³⁵. Dėl šios priežasties jis siūlo vertinimo neutralumą (angl. *neutrality of treatment*), kaip kriterijų, pagal kurį valstybė nebus laikoma neutralia tada, kai jos vykdoma politika (angl. *policy*) daugmaž skatins vienas gėrio koncepcijas, bet ne kitas³⁶.

Valstybės neutralumo principas politinėje filosofijoje vertintinas kaip požiūris į valstybės santykių su individualais, visuomenės nariais, kuris yra priešingas paternalistiniam valstybės požiūriui³⁷. R. Dworkinas, kuris analizuojamas kitų politinės filosofijos atstovų kaip vienas iš svarbių neutralumo principą plėtojančių autorių³⁸, šį principą yra pagrindęs per moralinį vienodo asmenų vertinimo ir pagarbos principą (angl. *moral principle of equal concern and respect*)³⁹.

Būtina pabrėžti, kad valstybės neutralumo laikymosi reikalavimai neturi būti suprasti kaip būtinybė atsakyti bet kokių valstybės pareigūnų ir institucijų veikslių vertybinių sprendimų. Manytina, kad religiniu aspektu neutralumas neturėtų būti siejamas su abolicionistine ar griežto laicizmo pozicija, pagal kurią trinamos bet kokios valstybės ir bažnyčios santykio ribos. Liberalios nuosaikios neutralumo sampratos nėra laikomasi tada, kai valstybės (pareigūnų) sprendimai daromi remiantis asmenine vertybių skale, bet ne pagrįsti vertybėmis, dėl kurių svarbos gali sutarti kiekvienas *protingas žmogus*⁴⁰.

Siekiant įvertinti neutralumo principo pagrįstumą, galima pasitelkti ekonominį šio principo vertinimą, kurį pirmieji išvystė M. W. McConnelis ir R. A. Posneris⁴¹. Ekonominė valstybės ir bažnyčios santykių vertinimo analizė pritaikyta ir analizuojant praktinius atvejus. Pavyzdžiui, A.-S. Vandenberghe yra analizavusi Nyderlandų valstybės veiksmus religinių organizacijų atžvilgiu ekonominiu aspektu⁴².

Vadovaujantis M. W. McConnelio ir R. A. Posnerio modeliu, tinkamiausias religijos laisvės įgyvendinimas yra laisvos religinių paslaugų rinkos sukūrimas, kuris geriausiai įgyvendinamas reikalaujant neutralaus valstybės požiūrio į religiją⁴³. Svarbu pažymėti, kad religinė veikla (religinės investicijos) kuria pridėtinę vertę visuomenei per moralinių principų įtvirtinimą (pavyzdžiui, lemia mažesnį nusikalstamumą, labiau laikomasi pažadų ir pan.)⁴⁴. Tačiau religinių paslaugų rinka kenčia ir nuo rinkos sutrikimų. Vienas iš esminių – nemokančiojo (angl. *free rider*) problema, kai yra galimybė

³³ CISZEWSKI, W. Towards <...>, p. 175.

³⁴ CISZEWSKI, W. Towards <...>, p. 176.

³⁵ PATTEN, A. Liberal Neutrality: A Reinterpretation and Defense. *Journal of Political Philosophy*, 2012, Vol. 20, No. 3, p. 255–257.

³⁶ PATTEN, A. Liberal <...>, p. 257.

³⁷ CISZEWSKI, W. Towards <...>, p. 177.

³⁸ Žr., pavyzdžiui, MASON, A. D. *Autonomy <...>*, p. 433.

³⁹ DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

⁴⁰ CISZEWSKI, W. Towards <...>, p. 178.

⁴¹ MCCONNELL, M. W., POSNER, R. A. An Economic Approach to Issues of Religious Freedom. *University of Chicago Law Review*, 1989, Vol. 56(1).

⁴² VANDENBERGHE, A.-S. Regulating the Relationship between State and Religion: an Economic Approach. *Erasmus Law Review*, 2012, Vol. 43(5).

⁴³ MCCONNELL, M. W.; POSNER, R. A. An Economic <...>, p. 60.

⁴⁴ VANDENBERGHE, A.-S. Regulating <...>, p. 48.

naudotis bažnyčios teikiama nauda, nemokant už šį teigiamą poveikį. Valstybės parama religinėms organizacijoms gali būti motyvuojama siekiu ištaisyti rinkos sutrikimą. Todėl efektyvumo argumentas (rinkos sutrikimo taisyimas) neturėtų būti tapatinamas su vertybiškai motyvuotu (todėl nesančiu neutraliu) vienos religinės organizacijos skatinimu⁴⁵. Aišku, lieka neatsakyta, koks tokios paramos dydis ir turinys.

3. Konstitucinės jurisprudencijos interpretavimo teisės doktrinoje kritinis vertinimas

Prieš pereinant prie konkrečių argumentų dėl Konstitucinio Teismo jurisprudencijos valstybės ir bažnyčios santykio klausimais, reikėtų aptarti konstitucinės jurisprudencijos analizės kriterijus. Vienas iš esminių reikalavimų teisei, kuris kartu yra ir teisinės valstybės principo elementas, yra teisinio tikrumo principas⁴⁶. Vienas iš svarbių teisinio tikrumo principo reikalavimų yra teisinis apibrėžtumas, pagal kurį teisinis tekstas turi būti aiškus ir nedviprasmiškas⁴⁷.

Vertinant Konstitucinio Teismo atliekamą teisės aiškinimą, susijusį su valstybės ir bažnyčios atskyrimo principu, pabrėžtina Konstitucinio Teismo pavartota *atskirumo* sąvoka⁴⁸, kuri nėra eksplicitiškai įtvirtinta Konstitucijos tekste. Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo baigiamųjų aktų reikšmę, jų *erga omnes* statusą⁴⁹, pažymėtina, kad šis principas, kaip ir kitos abstrakčios Konstitucijos nuostatos, gali reikalauti išaiškinimo dėl jo ypatingos normatyvinės reikšmės visai Lietuvos teisės sistemai.

Konstitucinio Teismo formuojama jurisprudencija pagrįsta teisės aiškinimo metodais, tarp kurių neabejotinai yra ir lingvistinis (kalbinis) teisės aiškinimo metodas. Viena iš lingvistinio (kalbinio) metodo taisyklių – „aiškinamos teisės normos tekste vartojamus bendrinės kalbos žodžius reikia aiškinti taip, kaip jie suprantamai bendrinėje kalboje (bendrinės kalbos prasmės pirmumo taisyklė), išskyrus atvejus, kai svarūs argumentai leidžia daryti priešingą išvadą“⁵⁰. Kartu prisimintina ir bendrinės kalbos pirmumo prezumpcija, pagal kurią preziumuojama, kad įstatymų leidėjas be pakankamos priežasties nevartoja bendrinės kalbos posakių specialia, teisine prasme⁵¹. Pripažintina, kad pirmiau nurodytos nuostatos taikytinos įstatymų leidėjo tekstui (jų pagrindu galėtų būti aiškinama Konstitucija), o Konstitucinio Teismo aktai yra, be kita ko, teisės aiškinimo aktai. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad Konstitucinis Teismas nėra išplėtojęs valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo savo baigiamuosiuose aktuose, į pirmiau nurodytus teisės aiškinimo principus turi būti atsižvelgiama, vertinant teisės doktrinos darbuose pateikiamą šio principo tolesnį plėtojimą ir atitiktą Konstitucijos nuostatomis bei esamai Konstitucinio Teismo jurisprudencijai.

Vertinant valstybės ir bažnyčios santykių turinį, primintina, kad M. Lankauskas savo straipsnyje abejoja, ar tiesiogiai iš Konstitucijos neišplaukiančių teisių suteikimas tradicinėms religinėms bendrijoms leidžia konstatuoti, jog Lietuvoje visiškai įgyvendintas valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas taip, kaip jis suprantamas tarptautinėje plotmėje⁵². Šiuo aspektu, referuodami į Konstitucinio

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Žr., pvz., MURAUSKAS, D. *Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 133–134.

⁴⁷ Žr., *mutatis mutandis*, MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 151.

⁴⁸ Žr. MESONIS, G. Kai kurie <...>. p. 115.

⁴⁹ Žr. ŽILYS, J. Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 463; *Lietuvos teisinės institucijos*. Vyr. red. E. Kūris. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 69 ir kt.

⁵⁰ MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. *Teismo <...>*, p. 174.

⁵¹ Ten pat, p. 175–176.

⁵² LANKAUSKAS, M. Valstybės <...>, p. 114.

Teismo jurisprudenciją, T. Blinstrubis ir G. Mesonis atsako M. Lankauskui – Lietuvos konstitucinėje teisėje įtvirtintas valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, o ne *atskyrimo* principas⁵³.

Reikėtų pabrėžti, kad T. Blinstrubis, remdamasis iš esmės konstitucine jurisprudencija ir Lietuvių kalbos žodynu, teigia, kad sąvokos *atskyrimas* ir *atskirumas* nėra tapačios. Pasak tyrėjo, „sąvoka „atskirumas“ šiuo atveju ir reikštų dviejų skirtingų nuolatinių teisinių santykių dalyvių – valstybės ir bažnyčios – *bendradarbiavimą, sugyvenimą* [kursyvu išskirta originaliame variante] <...>“⁵⁴. Autorius pateikia argumentus dėl šio modelio ypatumo ir daro išvadą, jog „[I]ogiškai ir sistemškai aiškinant Konstitucinio Teismo poziciją darytina išvada, kad Konstitucinis Teismas valstybės pasaulietiškumą apibrėžia per valstybės ir bažnyčios atskirumo principą, kuris <...> reiškia paritetinį šių teisės subjektų sugyvenimą“⁵⁵. G. Mesonis patvirtina ypatingą atskirumo reikšmę, pabrėždamas, kad atskirumas yra „švelnesnė“ atskyrimo forma⁵⁶.

Pirma, darant prielaidą, kad teisinis tekstas turėtų atitikti bendrinėje kalboje esančias prasmes (bendrinės kalbos prezumpcija), iš Dabartinės lietuvių kalbos žodyno, skirtingai nei teigia T. Blinstrubis, vis dėlto nėra galimybių padaryti išvados, jog „atskirumas“ kuria nors prasme gali reikšti *bendradarbiavimą* ar *sugyvenimą*⁵⁷. Net jeigu *atskyrimas* ir *atskirumas* galėtų būti laikomi kategorijomis, išreiškiančiomis skirtingą dviejų institucijų – valstybės ir bažnyčios – santykį, vis tiek kyla klausimų dėl tokio priešingo jų aiškinimo.

Primintina, kad Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime įtvirtino, jog „valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas. Šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą“. Nei šiame Konstitucinio Teismo, nei vėlesniuose nutarimuose nėra eksplicitinių nuorodų į valstybės ir bažnyčios atskirumo principo supratimą kaip bendradarbiavimą ar į kokį nors juo išreikšto valstybės ir bažnyčios atskyrimo „švelnesnė“ formą. Todėl svarstytina, ar T. Blinstrubio ir G. Mesonio išžvelgiamas valstybės ir bažnyčios atskyrimo Lietuvoje ypatingumas, kaip bendradarbiavimas ar santykių „švelnumas“, yra aiškiai pagrįstas konstitucine jurisprudencija.

Šiuo požiūriu pirmiausiai pabrėžtina, kad Konstitucinis Teismas ne viename nutarime akcentavo valstybės pasaulietiškumo ir neutralumo principų svarbą. Ir nors „2007 m. gruodžio 6 d. sprendime pabrėžiamas būtent *valstybės pasaulietiškumas* ir visai neužsimenama apie *neutralumą*“⁵⁸, valstybės neutralumas ir pasaulietiškumas pabrėžiami ir naujausiame Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarime, įtraukiant ir konkretų šių dviejų principų turinį apimančią elementą – draudimą žmogaus tikėjimą laikyti pagrindu jį atleisti nuo konstitucinės piliečio pareigos valstybei – Konstitucijoje įtvirtintos pareigos atlikti karo tarnybą arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą⁵⁹.

Šiuo aspektu galima prisiminti ir E. Kūrio teiginius, jog „[t]ai, kad Lietuvos valstybė ir jos institu-

⁵³ BLINSTRUBIS, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 2(6), p. 147, taip pat žr.: MESONIS, G. Kai kurie <...>.

⁵⁴ BLINSTRUBIS, T. Pasaulietinės <...>, p. 148.

⁵⁵ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės* <...>, p. 208.

⁵⁶ MESONIS, G. Kai kurie <...>.

⁵⁷ Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodyną. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>>

⁵⁸ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės* <...>, p. 205.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl dvasininkų atleidimo nuo karo pareiškimo“, 17.3 pastraipa.

cijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą, bet ne religijos ir tikėjimo nepripažinimą natūralia ir gerbtina visuomenės dalimi. Įstatymų leidėjas gali tam tikras religines organizacijas įvardyti kaip tradicines Lietuvoje. Bažnyčių bei kitų religinių organizacijų įvardijimas kaip tradicinių – ypatingas jų valstybinio pripažinimo būdas. Tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo instituto konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jų valstybinis pripažinimas yra neatšaukiamas. Tačiau religijos tradiciškumas jokiū būdu nėra tapatinamas su jos valstybiškumu [kursyvu išskirta šio straipsnio autoriaus]⁶⁰.

Toliau Konstitucinio Teismo teiginiai, atskleidžiant sąvokos „valstybės pasaulietiškumas“ turinį yra gan lakoniški⁶¹, tačiau, nepaisant to, pakankamai aiškūs. Konstitucinis Teismas aiškiai pažymi, kad „[v]alstybės pasaulietiškumas suponuoja ir [kursyvu išskirta šio straipsnio autoriaus] valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą“⁶². Taigi valstybės nesikišimas į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą yra vienas iš valstybės pasaulietiškumo elementų. Kartu primintina, kad „konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas <...>, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą [kursyvu išskirta šio straipsnio autoriaus]“⁶³.

Šioje vietoje galbūt ir būtų galima sutikti su T. Blinstrubiu, referuojančiu į K. Hesse, kad neutralumas pasaulėžiūros požiūriu neturi būti prilyginamas neutralumui vertybiniu požiūriu⁶⁴. Tačiau pritariant, kad konstitucinių vertybių sistema apima ir tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų bei kitų bažnyčių ir religinių organizacijų pripažinimą, būtina atkreipti dėmesį į Konstitucinio Teismo *expressis verbis* argumentus tokių religinių organizacijų požiūriu. Primintina, kad Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalis yra neutralaus pobūdžio – „[v]alstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai“⁶⁵. Ši konstitucinė nuostata savaimė eksplicitiškai neįtvirtina privilegijuoto kokių nors religinių organizacijų vaidmens įtvirtinimo imperatyvo. Todėl sunku sutikti su T. Blinstrubio teiginiu, kad Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formuluotė suponuoja, jog „Lietuvos valstybės atskirumas nuo bažnyčios *per definitionem* byloja esant kooperacinio turinio *sekuliarumu* paremtą *religinį neutralumą*, Konstitucinio Teismo apibūdintą *pasaulietiškumo* sąvoką“⁶⁵. Tad ir vėl, darant prielaidą, kad teisiniame tekste vartojama sąvoka turėtų atspindėti bent bendrais bruožais visuotinai pripažintas sąvokas, neaišku, kokiū pagrindu *religinio neutralumo* kategorija tapatinama su *valstybės ir bažnyčios kooperavimusi*.

Šioje vietoje norėtųsi sugrįžti prie straipsnio antroje dalyje nurodytų bendrų galimų valstybės neutralumo principo interpretacijų. Reikia sutikti, kad Lietuvos konstitucinė jurisprudencija ir susijęs konstitucinis teisinis diskursas neabejotinai yra unikalūs ir turi atspindėti specifinę Lietuvos valstybingumo ir visuomenės situaciją. Kartu visiškai nepaneigiama ypatinga pozityvi tam tikrų religinių bendruomenių (įskaitant ir patenkančiųjų po *tradiciškumo* samprata) įtaka Lietuvos valstybės formavimuisi. Vis dėlto pabrėžtina, kad net ir nesilaikant griežtų, laicistinio ar griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo, kaip neutralumo principo pagrindo, T. Blinstrubio pateikiamas *neutralumo, kaip valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimo*, supratimas atrodo gan problemiškas politinio liberalizmo diskurso

⁶⁰ KŪRIS, E. Konstitucinių <...>, p. 266.

⁶¹ BLINSTRUBIS, T. Pasaulietinės <...>, p. 148.

⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių Švietimo įstatymo nuostatų“.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ BLINSTRUBIS, T. Pasaulietinės <...>, p. 149.

⁶⁵ Ten pat, p. 154.

kontekste, kuriuo įpareigoja remtis Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarime pabrėžta valstybės pasaulėžiūrinio ir religinio neutralumo kategorija.

Kitas dėmesio reikalaujantis aspektas yra T. Blinstrubio teiginys, kad „Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotu valstybės ir bažnyčios atskirumo principu siekiama parodyti, kad tradicinės religinės bendruomenės, formuojantis Lietuvos valstybingumui, suvaidino ypatingą vaidmenį ir kad jos nėra taip atskirtos nuo valstybės, kad neturėtų teisės įvairiai reikštis viešojoje erdvėje“⁶⁶. Čia kyla keli probleminiai klausimai. Pirmiausiai reikėtų pažymėti, kad T. Blinstrubis atskirumo principą aiškina, akcentuodamas tradicinių religinių bendruomenių vaidmenį. Iš to galima daryti prielaidą, kad atskirumo (suprantamo kaip *bendradarbiavimo*) principas suvokiamas tik tradicinių religinių bendruomenių kontekste. Ar iš tikrųjų pagrįsta bendro pobūdžio valstybės ir bažnyčios santykių koncepciją (*atskirumą-bendradarbiavimą*) taikyti tik tradicinėms religinėms bendruomenėms? Koks tada šių santykių principas taikytinas kitoms religinėms bendruomenėms? Kita vertus, kvestionuotina, ar iš tiesų laicistinėje (ar ne tokiu griežtu atskyrimo principu pagrįstoje) valstybės ir bažnyčios santykių sampratoje tradicinės religinės bendruomenės būtų apribotos nuo reikšimosi viešojoje erdvėje. Greičiausiai būtų nebent kiek daugiau ribojamas jų tiesioginis reikšimasis formalizuotuose, institucionalizuotuose santykiuose (pavyzdžiui, teisėkūroje), tačiau jos, be jokių abejonių, toliau galėtų veikti viešojoje erdvėje, kaip tam tikrą visuomenės grupę atspindinčios ir stiprų visuomeninį palaikymą turinčios organizacijos. Be to, valstybės ir bažnyčios atskyrimas nepaneigia tam tikros religinės organizacijos *tradiciškumo* elemento, kuris yra faktinės tikrovės atspindys. Tad jei valstybė ir bažnyčia nėra atskirtos Lietuvoje, o bendradarbiauja, kodėl reikia kurti naują *atskirumo* sąvoką, o ne identifikuoti to kaip, pavyzdžiui, *bendradarbiavimo principo*.

Šio straipsnio autoriaus nuomone, tam tikro dydžio ir turinio parama religinėms bendruomenėms savaime neprieštarauja neutralumo principo sampratai, taip pat ji tinkamai atspindi ir visuomenės poreikius bei tam tikrais atvejais gali pagrįsti tam tikrų teisių ir laisvių (pavyzdžiui, saviraiškos laisvės) ribojimą kaip ypatingo vertybinio konstituciškai pagrįsto viešojo intereso dalį. Tačiau abstraktaus valstybės ir bažnyčios atskirumo principo identifikavimas kaip bendradarbiavimo tarp šių subjektų ignoruoja aiškiai Konstitucinio Teismo pabrėžtą valstybės pasaulėžiūrinio ir religinio neutralumo esmę – vargu ar toks valstybės ir bažnyčios atskirumo principo identifikavimas gali lemti *valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą*, kaip tai identifikuoja pats Konstitucinis Teismas savo 2000 m. birželio 13 d. nutarime. Juk valstybės neutralumo koncepcija susiformuoja politinio liberalizmo kontekste ir yra priešingybė politiniam perfekcionizmui, kuris išreiškiamas paternalistine valstybės politika, identifikuojant tam tikrus vertybinio gėrio ir blogio standartus viešosios politikos rėmuose⁶⁷.

Pažymėtina, kad užsienio tyrėjai, analizuojantys valstybės ir bažnyčios santykius, jau yra priskyre Lietuvą prie valstybių, turinčių preferencinį valstybės remiamų religijų sąrašą, kurių santykis su bažnyčia yra glaudesnis nei bendradarbiavimo režimas (pavyzdžiui, Vokietijoje), bet mažiau glaudus nei valstybės pripažintos religijos sistemos (tokios šalys, kaip antai Lenkija, Fidžis, Gruzija ir kt.). Kartu su Lietuva į minėtą grupę patenka tokios valstybės, pavyzdžiui, Rumunija, Kazachstanas ir kt.⁶⁸ Tad, žiūrint kompleksiskai, sistemiškai, Lietuvos teisinis režimas, įskaitant ir konstitucinį, identifikuojamas ne kaip *sui generis lietuviškasis atskirumas*, kuris nėra atskyrimas, o kaip preferencinių bažnyčių įtvirtinimo modelis, t. y. net ne bendradarbiavimą išreiškiantis, bet jau tiesiogiai palankiai tam tikras religines organizacijas vertinantis teisinis režimas. Prisimintina ir tai, kad, kaip nurodė E. Šileikis, jau vien tai, jog Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas bažnytinės santuokos registravimo valsty-

⁶⁶ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės <...>*, p. 208.

⁶⁷ Žr. 2 straipsnio dalyje pateikiamas apibendrinančias įžvalgas.

⁶⁸ DURHAM, C. W. Jr. Patterns of Religion State Relations. Iš *Religion and Human Rights. An Introduction* (sudarytojai J. Witte, Jr. ir M. Ch. Green). Oxford University Press, 2012, p. 367.

binis pripažinimas lemia, jog atskirumo identifikavimas „nevisiškai įtikinamas“⁶⁹. Šiuo aspektu dar nuodugnesnė analizė galbūt leistų identifikuoti ir faktinę konkrečių religinių organizacijų (organizacijos) dar didesnę įtaką valstybės veikloje, bet tai nėra šio tyrimo objektas.

Taigi, vis dėlto valstybės neutralumas, aiškinamas valstybės pasaulietiškumu, yra pripažintas kaip konstitucinis principas, o preferencijos atskiroms religinėms organizacijoms prieštarautų konceptuali valstybės neutralumo prasmei. Konstitucinis Teismas nėra iki šiol aiškiai atskleidęs sąvokos *valstybės pasaulietiškumas* turinio⁷⁰. Gan abstrakčios konstitucinės jurisprudencijos kontekste keliamos diskusijos dėl valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių implikuoja rizikas, kad Konstitucijoje įtvirtintas tradicinių religinių organizacijų statusas dėl savo plačios apimties pagal dabartinę konstitucinę jurisprudenciją įgis tokias prasmes, kurios prieštarautų kitiems konstituciniams principams – valstybės pasaulietiškumui, valstybės pasaulėžiūriniam neutralumui.

Galbūt ir būtų galima svarstyti apie originalų, novatorišką požiūrį į valstybės ir bažnyčios bei pasaulietiškumo principų Lietuvoje plėtojimą. Vis dėlto Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas, nors ir pakankamai koncentruotas konkrečiu konstitucinės pareigos atlikti karo arba alternatyviąją tarnybą klausimu, laikytinas itin svarbiu žingsniu ne tik dėl lygiateisiškumo principo įtvirtinimo diskusijų keliančio tradicinių ir kitų religinių organizacijų išskyrimo kontekste, bet ir kaip dar kartą patvirtinantis valstybės neutralumo ir pasaulietiškumo principų svarbą Lietuvos konstitucinėje tradicijoje.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarime pabrėžiamas valstybės pasaulėžiūrinis ir religinis neutralumas lemia poreikį abstrakčius pasaulietiškumo bei valstybės ir bažnyčios atskirumo principus aiškinti atsižvelgiant į konceptualią valstybės neutralumo prasmę. Liberalizmo politinės filosofijos šviesoje susiformavęs valstybės neutralumas yra nuolat kritikuojamas dėl savo neaiškių ribų, tačiau vis dėlto lieka svarbiu pamatiniu valstybės veikimo elementu. Valstybės neutralumas neturi būti suprantamas vien kaip griežtą valstybės ir bažnyčios atskyrimą postuluojančias imperatyvas – nuosaikus valstybės neutralumas suteikia galimybę remti tikėjimo institucijas, tačiau neleidžia valstybės ir pareigūnų veiksniams pateisinti asmenine vertybine pozicija, o ne visuotinai pripažįstamomis vertybėmis.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija dėl valstybės pasaulietiškumo principo turinio, taip pat dėl valstybės religinio neutralumo ir šio neutralumo santykio su valstybės ir bažnyčios santykių modeliu, įtvirtintu Konstitucijoje, šiuo metu nėra iki galo išplėtotas ir kelia tam tikrų diskusinių klausimų. Ypatinę problematiką lemia dar 2000 m. birželio 13 d. nutarime įtvirtintas konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas, kuris teisės doktrinos darbuose interpretuojamas kaip itin specifinį turinį turintis pasaulietiškumo principo pamatas.
3. Interpretuojant Konstitucinio Teismo išplėtotą *valstybės ir bažnyčios atskirumo principą* kaip turintį skirtumą nuo *valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo*, būtina laikytis bendrinės kalbos prezumpcijos, taip užtikrinant ir teisinio tikrumo principo laikymąsi. Valstybės ir bažnyčios atskirumas, kaip ir valstybės religinis neutralumas, neturėtų būti suvokiamas kaip valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimas, nes, nesant šiuo požiūriu eksplicitiškai identifikuotos konstitucinės jurisprudencijos, tai suteikia šioms kategorijoms tokias reikšmes, kurios galimai prieštarauja jų konceptualioms ir visuotinai pripažįstamoms prasmėms.
4. Tam tikrų bažnyčių preferencinis ar bendradarbiavimo modelis Lietuvoje arba turi būti pripažįs-

⁶⁹ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Antrasis leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 264.

⁷⁰ BLINSTRUBIS, T. *Valstybės <...>*, p. 208.

tamas *expressis verbis*, arba jis turėtų būti aiškiai identifikuojamas pagal taikomą jam apibūdinti kategorijų prasmes. Eksplisitinis valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimo principo nustatymas konstitucinėje jurisprudencijoje lemtų tam tikrą įtampą su valstybės pasaulietiško ir valstybės neutralumo principais, nesant aiškios preferencinės, tradicinės bažnyčioms ir kitoms religinėms organizacijoms palankios nuostatos Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje.

LITERATŪRA

Specialioji literatūra

1. ARNESON, R. Neutrality and Political Liberalism. Iš *Political Neutrality* (sudarytojai R. Merrill, D. Weinstock). London: Palgrave Macmillan, 2014.
2. BLINSTRUBIS, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, nr. 2(6).
3. BLINSTRUBIS, T. *Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių probleminiai aspektai*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
4. CISZEWSKI, W. Towards a “Soft” Concept of the State Neutrality Principle. Iš *Law, Politics and the Constitution* (sudarytojai A. Geisler, M. Hein ir S. Hummel). 2014, Peter Lang Publishing.
5. DE MARNEFFE, P. Liberalism, Liberty and Neutrality. *Philosophy and Public Affairs*, 1990, Vol. 19 (3).
6. DURHAM, C. W. Jr. Patterns of Religion State Relations. Iš *Religion and Human Rights. An Introduction* (sudarytojai J. Witte, Jr. ir M. Ch. Green). Oxford University Press, 2012.
7. DWORKIN, R. *Rimtas požūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
8. JARAŠIŪNAS, E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas. Iš *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė*. Konferencijos, vykusios 1997 m. spalio 24–25 d. Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme, medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
9. KYMLICKA, W. Liberal Individualism and Liberal Neutrality. *Ethics*, 1989, Vol. 99.
10. KŪRIS, E. Konstitucinių principų samprata. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
11. LANKAUSKAS, M. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas: lyginamieji aspektai ir teisinė padėtis Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2009, nr. 1 (63).
12. LARMORE, C. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
13. LASTAUSKIENĖ, G. Sunki byla Lietuvos teismų požiūriu: religinio pobūdžio byla pavyzdžiu. *Teisė*, 2017, t. 104.
14. LUBAUSKAS, V. Saviraiškos laisvės ir religijos laisvės sankirtos teisiniai aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008, nr. 4(12).
15. MASON, A. D. Autonomy, Liberalism and State Neutrality. *The Philosophical Quarterly*, 1990, Vol. 40, No. 160.
16. MATIJOŠIUS, A. Religijos laisvės teisiniai aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008, nr. 3(11).
17. MCCONNELL, M. W.; POSNER, R. A. An Economic Approach to Issues of Religious Freedom. *University of Chicago Law Review*, 1989, Vol. 56(1).
18. MESONIS, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2008, nr. 2(10).
19. MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.
20. MURAUŠKAS, D. *Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
21. PATTEN, A. Liberal Neutrality: A Reinterpretation and Defense. *Journal of Political Philosophy*, 2012, Vol. 20, No. 3.
22. RAWLS, J. The Priority of Right and Ideas of the Good. *Philosophy and Public Affairs*, 1988, Vol. 17, No. 4.
23. RUŠKYTĖ, R. Ar religija išgyvena renesansą? Konstituciniai sąžinės laisvės ir religijos laisvės pagrindai bei religijos laisvės įgyvendinimas Lietuvoje. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis „Konstitucinė jurisprudencija“*, 2010, nr. 4(20).

24. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Antrasis leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
25. VAIČAITIS, V. Teisė ir religija. *Justitia*, 2008, nr. 3(69).
26. VAITEKIENĖ, E. Nevalstybinės organizacijos konstitucinėje teisėje. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
27. VANDENBERGHE, A.-S. Regulating the Relationship between State and Religion: an Economic Approach. *Erasmus Law Review*, 2012, Vol. 43(5).
28. ŽILYS, J. Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Iš *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

Praktinė medžiaga

29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių Švietimo įstatymo nuostatų“.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas „Dėl Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo nuostatų, susijusių su tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų statusu, išaiškinimo“.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Mokslo ir studijų įstatymo“.
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl dvasininkų atleidimo nuo karo prievolės“.

Kiti šaltiniai

33. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>>.
34. Europos Žmogaus Teisių Teismo Vyriausybei perduota byla *Mockutė prieš Lietuvą* (Nr. 66490/09) [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. gegužės 13 d.]. Prieiga per internetą: <<https://hudoc.echr.coe.int/>>.
35. Europos Žmogaus Teisių Teismo Vyriausybei perduota byla *Sekmadienis Ltd. prieš Lietuvą* (Nr. 69317/14) [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. gegužės 13 d.]. Prieiga per internetą: <<https://hudoc.echr.coe.int/>>.
36. GAUS, G., COURTLAND, S. D., SCHMIDTZ, D. Liberalism. Iš *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. sausio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/liberalism/>>
37. Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46(1) straipsniu įstatymo projekto lyginamasis variantas [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. balandžio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/8528fca0457a11e4ba35bf67d0e3215e>>.
38. WALL, S. Perfectionism in Moral and Political Philosophy. Iš *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [interaktyvus. Žiūrėta 2017 m. sausio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/perfectionism-moral/>>

RELATIONS BETWEEN THE CHURCH AND THE STATE IN LITHUANIAN CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE – SEPARATION OR SEPARATENESS?

Donatas Murauskas, LL.M

S u m m a r y

The principle of state neutrality and the principle of secularity of the state are established in the jurisprudence of the Lithuanian Constitutional Court. The principle of separateness of the state and the church is also indicated in the Ruling of the Constitutional Court of Lithuania of 13 June 2000 “On certain provisions of the Law on Education”. The paper deals with interpretation of this principle in the scholarly works of some authors. Taking into account the state neutrality concept discussed within the framework of political philosophy, this paper raises certain doubts with regard to the scholarly interpretation of the principle of separateness of the state and the church established in the constitutional jurisprudence. The author of the paper discusses a particular argument raised by some scholars as to the uniqueness of the constitutional principle of separateness of the state and the church.

In this regard the author conducts a systemic analysis of the constitutional jurisprudence and its interpretation with regard to the principle of secularity of the state. Moreover, the concept of the state neutrality principle is indicated in the

paper. Finally, the state neutrality principle is discussed in the context of a line of reasoning of the authors who claim that the principle of separateness of the state and the church conceptually differs from the principle of separation of the state and the church. In this regard, the author asserts that the approach claiming that co-operation of the state and the church is a feature of the Lithuanian Constitution in light of the constitutional principle of secularity of the state lacks coherence and implies certain risks on the constitutional system prescribing relations between the church and the state in Lithuania.

Įteikta 2017 m. spalio 25 d.

Priimta publikuoti 2018 m. sausio 30 d.